

PRACOVNÝ ZOŠIT ÚČASTNÍKA

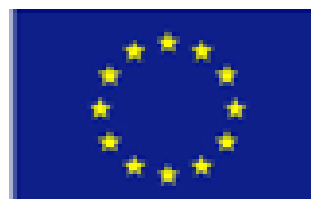
MODUL Č. 2: ÚVOD DO VÝVINU DIEŤAŤA A KOMUNIKÁCIE

MENO ÚČASTNÍKA: _____

Rešpektovanie detských práv

Posilňovanie kapacity profesionálov v EÚ pri napĺňaní práv zraniteľných detí

Tento projekt je spolufinancovaný programom Európskej únie
Základné práva a občianstvo.

Dodatočné financovanie poskytla charitatívna nadácia Allana a Nesty Fergusonovcov (Allan and Nesta Ferguson Charitable Trust).

coram **clc**
Children's Legal Centre

Család, GYERMEK, Ifjúság
Kiemelkedően Közhasznú Egyesület
FAMILY CHILD YOUTH ASSOCIATION

coram
Voice
getting young voices heard

 UCC
University College Cork, Ireland
Coláiste na hOllscoile Corcaigh

 errc
european roma rights centre

MATERIÁLY PRIPRAVILI:

Coram Children's Legal Centre (právne centrum pre deti Coram), Veľká Británia

Coram Voice (charitatívna organizácia v oblasti práv detí), Veľká Británia

European Roma Rights Centre (Európske centrum pre práva Rómov), Maďarsko

S podporou organizácií:

Child Law Clinic (Centrum právnej pomoci pre deti) pri Univerzite v Corku, Írsko

Family Child Youth Association (nezisková organizácia zaoberajúca sa právami dieťaťa a rodiny), Maďarsko

ĎALŠÍ PARTNERI PROJEKTU SÚ:

FICE-Bulgaria (Združenie pedagogickej a právnej pomoci pre deti), Bulharsko

Český helsinský výbor, Česká republika

Estonian Centre for Human Rights (mimovládna organizácia Estónske centrum pre ľudské práva)

Social Education Action (organizácia činná v oblasti sociálneho vzdelávania), Grécko

L'Albero della Vita Cooperative Sociale (mimovládna organizácia pre ochranu práv a zabezpečovanie blahobytu detí), Taliansko

Nobody's Children Foundation (Nadácia Detí Nikoho), Poľsko

Nadácia pre deti Slovenska

POĎAKOVANIE

Autormi školenia sú profesorka Carolyn Hamilton z *Coram International* pri *Coram Children's Legal Centre*, Dr. Lynn Brady a Jo Woolf z *Coram Voice*, Judit Geller a Adam Weiss z *European Roma Rights Centre* s podporou Dr. Ursuly Kilkelly z *Child Law Clinic* pri Univerzite v Corku a Dr. Marie Herczog z *Family Child Youth Association* v Maďarsku. Špeciálne poďakovanie za hodnotné vstupy patrí Ruth Barnes, Awaz Raof a Jen Roest z *Coram Children's Legal Centre* a Ido Weijers z Utrechtskej univerzity.

Poďakovanie patrí aj všetkým, ktorí akýmkoľvek spôsobom prispeli k vzdelávaniu, vrátane partnerov projektu EÚ *Rešpektovanie detských práv: Posilňovanie kapacity profesionálov v EÚ pri naplňaní práv zraniteľných detí*, menovite: *Nadácia pre deti Slovenska*, *Estonian Centre for Human Rights*, *FICE-Bulgaria*, *L'Albero della Vita Cooperativa Sociale*, *nadácia Nobody's Children Foundation*, *Social Educational Action* a *Český helsinský výbor*. Ďalej ďakujeme školiteľom a účastníkom pilotných školení, a to za hodnotnú spätnú väzbu, z ktorej sa vychádzalo pri tvorbe týchto školiacich materiálov.

Okrem toho by chcel tím autorov poďakovať *Coram Voice's Care Experienced Champions* ako aj deťom a mladým z krajín, v ktorých prebiehala pilotná fáza, a to za to, že poskytli svoj názor a pri tvorbe týchto materiálov boli neoceniteľným prínosom.

Špeciálne poďakovanie patrí aj programu Európskej únie Základné práva a občianstvo – táto publikácia bola vytvorená s ich finančnou podporou v rámci projektu *Rešpektovanie detských práv: Posilňovanie kapacity profesionálov v EÚ pri naplňaní práv zraniteľných detí*. Autori tiež ďakujú charitatívnemu trustu Allana a Nesty Fergusonovcov (*Allan and Nesta Ferguson Charitable Trust*) za štedrú podporu projektu.

Obsah tejto publikácie je výlučne v zodpovednosti Coram Children's Legal Centre a partnerov projektu a v žiadnom prípade sa nesmie považovať za reflexiu názorov Európskej komisie.

„Najdôležitejšie je, aby profesionáli mali v sebe vnútorný pokoj. Ak vnútorný pokoj v sebe nemáte, nedokázete pomôcť deťom.“

Účastník skupinovej diskusie, Grécko

PRÁVA A PODMIENKY NA POUŽÍVANIE MATERIÁLOV

Tieto materiály sa nesmú používať bez toho, aby boli jasne prezentované vlastnícke a autorské práva, ako aj to, že boli vytvorené v spolupráci Coram Children's Legal Centre a partnerov:

“© Coram Children's Legal Centre. Vytvorené nasledovnými organizáciami: Coram Children's Legal Centre a Coram Voice, Veľká Británia, European Roma Rights Centre, Maďarsko, the Child Law Clinic at University College Cork, Írsko, FCYA Maďarsko, FICE Bulharsko, Český helsinský výbor, Nadácia pre deti Slovenska, Estonian Centre for Human Rights, Fondazione L'Albero della Vita, Taliansko, Empowering Children Foundation, Poľsko a Social Educational Action, Grécko ako súčasť projektu “Rešpektovanie detských práv: Posilňovanie kapacity profesionálov v EÚ pri napĺňaní práv zraniteľných detí”. Tento projekt je spolufinancovaný programom Európskej Únie Základné práva a občianstvo. Dodatočné financovanie poskytla charitatívna nadácia Allana a Nesty Fergusonovcov (Allan and Nesta Ferguson Charitable Trust.)”

MODUL Č. 2: ÚVOD DO VÝVINU DIEŤAŤA A KOMUNIKÁCIE

ODPORÚČANÉ TRVANIE: 2 hodiny a 15 minút

PROGRAM

- ❖ **PREZENTÁCIA A DISKUSIA O VÝVINE DIEŤAŤA A KOMUNIKÁCII**
 - ❖ **PREZENTÁCIA, DISKUSIA A CVIČENIA O DÔLEŽITÝCH FAKTOROCH VO VÝVINE DIEŤAŤA A KOMUNIKÁCII**
 - ❖ **PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA A CVIČENIE O VÝVINOVÝCH, OSOBNÝCH A SOCIÁLNYCH FAKTOROCH, KTORÉ MÔŽU OVPLYVNIŤ KOMUNIKÁCIU**
-

M 2.1 VÝVIN DIEŤAŤA A KOMUNIKÁCIA:

Tento modul uvádza základné koncepty týkajúce sa vývinu dieťaťa a jeho dopadu na správanie a komunikáciu. Jeho cieľom je rozvinúť povedomie o dopade vývinu dieťaťa na komunikáciu, informovať o tom, čo to znamená pre profesionálov, ktorí pracujú s deťmi, a posilniť vašu schopnosť upravovať podľa toho prácu s deťmi. Všimnite si, že cieľom tohto modulu nie je poskytnúť podrobnosti o rôznych teóriách alebo prístupoch k vývinu dieťaťa, aj keď v časti Doplnkové čítanie na konci pracovného zošita sú uvedené ďalšie zdroje.

Termín „vývin dieťaťa“ vyjadruje rôzne spôsoby, ktorými sa dieťa mení počas detstva, a používa sa hlavne na opísanie nadobúdania dodatočných zručností, vedomostí a zrelosti.

Dôležité je uvedomiť si, že pochopenie vývinu dieťaťa je takpovediac „dvojsečnou zbraňou“, lebo poskytuje informácie o deťoch vo všeobecnosti, ale nie o konkrétnych deťoch. Pre odborníkov, rodičov a opatrovníkov však môže byť užitočné vedieť o vývinových štádiách dieťaťa (a o vekovom rozhraní týchto štádií), aby boli schopní v detstve čo najlepšie podporovať dieťa v ich starostlivosti alebo dieťa, s ktorým prídu do kontaktu iným spôsobom.

Vývin dieťaťa a práva

- Vývin dieťaťa je relevantný aj v súvislosti s právami dieťaťa, pretože súvisí s rozvíjajúcimi sa schopnosťami dieťaťa a rozvojom jeho zrelosti, aj keď vnímané oneskorenie vývinu by sa nikdy nemalo používať na upieranie práv dieťaťu.
- V niektorých prípadoch môže byť vývin dieťaťa narušený upieraním práv, takže nedostatočný vývin môže naznačovať porušenie práv. Dôležité je však upozorniť na to, že táto informácia sa nesmie stať nástrojom diskriminácie dieťa alebo jeho rodičov, napr. v prípadoch oneskoreného vývinu.
- Z pohľadu práv dieťaťa existujú tri hlavné argumenty, aby sa vývin dieťaťa bral vážne:
 - 1) Každé dieťa má právo na rozvoj, ktorý musí byť podporovaný a uľahčený štátom (a tými, ktorí pracujú v štátnych inštitúciách). Toto právo spadá pod čl. 6 (2) Dohovoru OSN o právach dieťaťa: „Štáty, ktoré sú zmluvnými stranami tohto Dohovoru, budú zabezpečovať v maximálnej miere zachovanie života a rozvoj dieťaťa.“
 - 2) Rozvoj počas detstva vedie k lepším skúsenostiam v dospelosti. V kontexte práv dieťaťa to znamená, že podporovanie vývinu dieťaťa mu neskôr pomáha pristupovať k všetkým ostatným právam.
 - 3) Pochopenie vývinu dieťaťa môže pomôcť profesionálom efektívnejšie a účinnejšie pracovať s deťmi. V kontexte práv dieťaťa to znamená, že profesionál má lepšie schopnosti pomôcť dieťaťu realizovať jeho ďalšie práva.

Vývin dieťaťa a komunikácia

- Vývin dieťaťa je dôležitý aj pri uvažovaní o komunikácii s deťmi, lebo komunikácia je prepojená so všetkými vývinovými oblasťami, vrátane socio-emocionálneho, fyzického, behaviorálneho, kognitívneho a lingvistického vývinu, a takisto so vzťahmi, identitou, starostlivosťou o seba a zdravím.
- Pochopenie vývinu dieťaťa môže pomôcť profesionálovi, rodičovi alebo opatrovníkovi komunikovať s dieťaťom spôsobom vhodným pre konkrétne dieťa v danom momente jeho života.

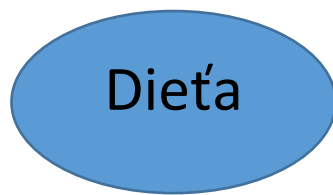
Základný vývin dieťaťa

Sociálny	učenie sa nadväzovať dobré vzťahy.
Fyzický	rast a dospievanie, rozvoj koordinácie a sily.
Intelektuálny	premýšľanie a učenie sa prepojiť konanie so slovami.
Komunikatívny	učenie sa rozprávať sa a spolupracovať s druhými.
Kultúrny	rozvíjanie zvykov a viery.
Emocionálny	učenie sa porozumieť pocitom a emóciám a pomenovať ich.

Čo môžu zahŕňať rozličné štádiá vývinu dieťaťa (prosím, vezmite do úvahy fakt, že nie všetky deti ovládajú nasledovné činnosti rovnako):

0 – 3 roky <ul style="list-style-type: none">- Očný kontakt,- striedanie sa a delenie sa,- „bľabotavé“ zvuky (predlingvistické, napr. mama, oco, baba),- jednoduché slová a vety.	3 – 5 rokov <ul style="list-style-type: none">- Komunikácia jednoduchých faktov a pocitov,- rozprávanie jednoduchých príbehov,- komunikácia prostredníctvom kreslenia, hrania sa a príbehov,- zvýšené pochopenie spoločenských aspektov reči.
6 – 12 rokov <ul style="list-style-type: none">- Zvýšená schopnosť rozumieť priateľom a iným,- rozvinutejší jazyk a komunikačné zručnosti,- vyššie povedomie o kultúrnej komunikácii.	13 – 18 rokov <ul style="list-style-type: none">- Vytvorenie silného zmyslu pre svoju identitu,- záujem o emocionálnu nezávislosť,- vysoko rozvinuté intelektuálne zručnosti,- vyššia tolerancia rizika,- hormonálne zmeny.

„Dieťa“ v strede použite ako začiatkový bod a pridajte do nákresu akékoľvek faktory, o ktorých si myslíte, že by mohli ovplyvniť jeho vývin a komunikáciu.

Ako môže pochopenie vývinu dieťaťa viesť k lepšej praxi?

- Vykonať individuálne vyhodnotenie situácie dieťaťa.
- Identifikovať potenciálne výzvy v komunikácii.
- Pochopiť komunikačné potreby dieťaťa na základe jeho vedomostí, vývinu a zručností.
- Vytvoriť pre dieťa komunikačné plány.
- Zabrániť poškodzovaniu dieťaťa pomocou identifikácie faktorov, ktoré môžu ovplyvňovať jeho vývin.
- **Moje ďalšie nápady:**

Ako môže pochopenie vývinu dieťaťa viesť k horšej praxi?

- Zaobchádzať so všetkými deťmi podľa „šablóny“.
- Nevedieť nazerať na deti ako na jednotlivcov.
- Posudzovať alebo diskriminovať deti na základe toho, či už dosiahli „správne“ štádium vývinu.
- Vykonávať rozhodnutia na základe veku dieťaťa a „toho, čo by malo robiť“, ale nie na základe individuálnych okolností.
- Zamieňať črty osobnosti za vývinové problémy.
- Používať vedomosti o vývine ako ospravedlnenie diskriminácie napr. chudobnejších rodín.
- **Moje ďalšie nápady:**

Ktoré vývinové faktory sú dôležité počas vyhodnocovania?

- Nerobiť unáhlené závery.
- Mal/a by som sa opýtať sám/sama seba:
 - o Čo je najlepšie pre toto konkrétne dieťa v jeho konkrétnej situácii?
 - o Ako by mohli vývinové potreby dieťaťa ovplyvniť spôsob, akým s ním budem komunikovať?
 - o Ako by mohli vývinové potreby dieťaťa ovplyvniť rozhodnutia, ktoré robím?
 - o Viem odpovedať na tieto otázky alebo sa potrebujem obrátiť na iného profesionála, aby mi s tým pomohol?
- Dôležitá je otvorená myseľ, aby sme naozaj počuli, čo chce konkrétne a jedinečné dieťa povedať.
- **Moje ďalšie nápady:**

M 2.2 DÔLEŽITÉ FAKTORY VO VÝVINE DIEŤAŤA A KOMUNIKÁCII

Táto sekcia sa sústreďí na niektoré dôležité faktory vývinu dieťaťa a komunikácie a na rizikové a ochranné faktory týkajúce sa týchto oblastí:

- pripútanie sa,
- sebaistota,
- odolnosť.

V tejto časti pracovného zošita nasleduje krátky list s praktickými informáciami o každom kľúčovom faktore. Je doplnený dodatočnými odkazmi a zdrojmi uvedenými v časti Doplnkové čítanie účastníka na konci zošita.

PRIPÚTANIE

- **Definícia:**
 - Podľa teórie pripútania, vzťah medzi dieťaťom a jeho primárnym opatrovníkom počas prvých 2 – 3 rokov života predznamenáva vývin a výsledky v budúcnosti.
- **Deti s bezpečným pripútaním počas prvých rokov života:**
 - majú zvýšenú úroveň nezávislosti, sociálneho a behaviorálneho vývinu, vyššiu sebaistotu a sú odolnejšie.
- **Deti s neistým pripútaním počas prvých rokov života:**
 - majú nižšiu úroveň sebaistoty, viac sa spoliehajú na druhých, sú izolované a odtiahnuté od ostatných a majú vysokú pravdepodobnosť depresie a úzkosti.
- **Zdroje a ďalšie informácie:**

Getting attached: Parental attachment and child development [Pripútavanie sa: rodičovské pripútanie a vývin dieťaťa], <http://www.brookings.edu/blogs/social-mobility-memos/posts/2015/04/21-attachment-theory-parents-reeves>

Providing a Secure Base [Poskytovanie bezpečného prístavu], Gillian Schofield a Mary Beek, University of East Anglia, Norwich, Veľká Británia <http://www.uea.ac.uk/providingasecurebase/resources>

Poznámky z diskusie: čo pomáha alebo naopak bráni bezpečnému pripútaníu

Príklady:

- + stálosť aspoň jedného primárneho opatrovníka v prvých rokoch života,
- žiaden stály opatrovník (alebo ich striedanie v čase),
- + opatrovník reaguje na potreby,
- opatrovník dieťa ignoruje.

SEBAISTOTA

- **Definícia:**
 - Dôvera vo svoju hodnotu a/alebo svoje schopnosti.
- **Deti s vysokou sebaistotou:**
 - Sú sebaisté, majú pozitívny obraz o svojej hodnote, dobre reagujú na zmenu a veria, že si zaslúžia lásku a podporu.
 - Iné?
- **Nízka/negatívna sebaistota:**
 - Nedostatok sebaistoty, dieťa má pocit, že je škaredé, nemilované a že si lásku ani nezaslúži, nemá rado zmenu, cíti sa nehodné lásky a podpory, komunikácia je preň ťažká a je ohrozené vznikom depresie, úzkosti a pod.
 - Iné?
- Zdroje a ďalšie informácie:
 - Youngminds (www.youngminds.org.uk)

Poznámky z diskusie: čo pomáha alebo naopak bráni sebaistote?

Príklady:

- + pocit lásky zo strany rodiny a priateľov,
- byť predmetom kritiky,
- + dostávať podporu a ocenenie,
- mať pocit, že ma nikto nepočúva.

ODOLNOSŤ

- **Definícia:**
 - Schopnosť „odraziť sa“ po neúspechu a páde.
- **Odolné deti:**
 - sú náchylnejšie na rôzne riziká, ale nepodliehajú ťažkostiam.
 - pri chronickom strese si vytvárajú stratégie na vyrovnanie sa so situáciou.
 - po prežití extrémnej traumy, ako napr. prírodná katastrofa, strata blízkeho alebo zneužívanie, sa vedia spamätať a naďalej prosperujú.
 - (Masten a kol., 1990)
- **Deti s nedostatkom odolnosti:**
 - Podliehajú ťažkostiam alebo sa z nich nevedia spamätať.
- Zdroje a ďalšie informácie:
 - Action for Children, Resilience in children and young people review [Prehľad odolnosti u detí a mladých ľudí]:
<https://www.actionforchildren.org.uk/resources-and-publications/research/resilience-in-children-and-young-people-review/>

Poznámky z diskusie: čo pomáha alebo naopak bráni odolnosti?

- + podpora dospelých mimo rodiny,
- izolácia od komunity,
- + rodinná harmónia,
- nefunkčnosť v rodine,
- + úzke puto (pripútanie),
- nedostatok pripútania.

M 2.3 VÝVINOVÉ, OSOBNÉ A SOCIÁLNE FAKTORY, KTORÉ MÔŽU OVPLYVNIŤ KOMUNIKÁCIU

Vývinové, osobné alebo sociálne faktory							
kultúrne normy	narušená komunikačná schopnosť	zažilo vážnu traumy	nízka sebaistota	vysoká sebaistota	vysoká odolnosť	telesné postihnutie	neisté pripútanie sa

Komunikačné správanie							
nedostatok očného kontaktu	kričanie a nadávanie	poskytovanie odporujúcich si informácií	ticho	žartovanie a smiech, ktoré popierajú vážnosť situácie	nevie vydržať ticho sedieť	príliš komunikatívne	priama komunikácia bez emócií

Možná nesprávna interpretácia							
nezáujem	nedostatok rešpektu	dieťa je traumatizované	klame	neschopnosť komunikovať	dieťa nemá čo povedať	dieťa neberie proces dost' vážne	dieťa je dost' sebaisté a nepotrebuje podporu

Čo by sa mohlo odohrávať naozaj?						
Dieťa nedôveruje prebiehajúcu emu procesu/dospelý ho nepodporil dostatočne, aby mu dôverovalo.	Dieťa má narušenú komunikačnú schopnosť/dospelý ju neberie do úvahy.	Dieťa nasleduje sociálne normy týkajúce sa komunikácie s dospelými/dospelý nie je dostatočne citlivý na kultúrne normy.	Dieťa sa bojí/dospelý na tento strach nereaguje adekvátne.	Dieťa necíti dostatočnú podporu, aby prehovorilo/dospelý nevytvoril dostatočne bezpečné prostredie.	Dieťa sa naučilo pôsobiť pokojne, ale je vysoko traumatizované /dospelý si môže príliš želať, aby bola pravda, že je dieťa „šťastné“ a nespochybňuje to.	Dieťa od procesu nič neočakáva/dospelý nevysvetlil, čo všetko sa môže stať.

Skupinová práca – príprava prípadovej štúdie

- Meno
- Vek
- Rod
- Pozadie
 - S kým dieťa žije? Zmenilo sa to? Prečo je dieťa v „súdnom prostredí“/zariadení na zaistenie/ zariadení ústavnej starostlivosti? Čo sa deje v živote dieťaťa?
- Vývinové, osobné a sociálne faktory, ktoré môžu ovplyvniť komunikáciu
 - Má toto dieťa nejaké vývinové problémy, ktoré by mohli ovplyvniť spôsob, ktorým komunikuje? Preukazuje toto dieťa nejaké špeciálne správanie, ktoré sa týka komunikácie, a o ktorom by mali profesionáli vedieť?
- Komunikačné potreby
 - Na základe vyššie uvedeného – potrebuje dieťa nejakú dodatočnú podporu v komunikácii? Sú niektoré komunikačné techniky obzvlášť dôležité?

Nápady a príklady:

- dievča obviňuje učiteľa zo zneužitia,
- rodičia chlapca sa rozvádajú,
- dieťa žilo v niekoľkých pestúnskych rodinách a teraz znova čelí zmene miesta bydliska,
- dieťa je utečencom z konfliktnej zóny a má problém so zákonom,
- dieťa má poruchu, ktorá ovplyvňuje jeho porozumenie jazyku a nevie sa verbálne vyjadriť.

Hlasy mladých ľudí a detí:

Myslia si, že ak deti neplačú, tak sú v poriadku – mali by sa nás viac pýtať, ako sa naozaj cítíme, a nie sa snažiť odhadovať naše pocity alebo o nich špekulovať.

Myslia si, že ak nehovoríme tak nemáme názor, ale často to nebýva pravda – mali by rozumieť tomu, že máme zlé dni a tiež smutné dni a nechceme sa otvoriť úplne každému.

DOPLNKOVÉ ČÍTANIE ÚČASTNÍKA – MODUL Č. 2

Ďalšie informácie o vývine dieťaťa

Teórie vývinu

Existuje množstvo rôznych teórií o tom, ako sa dieťa učí a čo ovplyvňuje jeho vývin. Kľúčoví predstavitelia psychológie a vzdelávania pozorovali deti a publikovali svoje teórie o tom, čo je prirodzený vývin a ako môže byť vývin dieťaťa ovplyvnený výchovou. Dospeli k rozličným záverom o tom, ako presne sa deti vyvíjajú v jednotlivých oblastiach. Po tom, čo teóriu akceptujú profesionáli v oblasti starostlivosti a vzdelávania detí, môže sa zmeniť aj prax. Niektoré z uvedených teórií mali veľký vplyv na prax.¹

Typ teórie	Teoretici	Teória v praxi
Behaviorizmus	Ivan Pavlov (1849 – 1936) Burrhus Skinner (1904 – 1994)	Správanie sa dá zmeniť stimulom (experiment so psami a zvončekom). Správanie sa dá zmeniť odmenou alebo trestom. Toto spôsobuje pozitívne alebo negatívne posilňovanie.
Sociálne učenie (správanie)	Albert Bandura 1925 –	Správanie sa dá naučiť napodobňovaním druhých (agresia – experiment s bábikou Bobo).
Konstruktivizmus	Jean Piaget (1896 – 1980) Lawrence Kohlberg Lev Vygotsky (1896 – 1934) Jerome Bruner 1915 – Margaret Donaldson 1926 – Chris Athey	4 logické štádiá kognitívneho vývinu a schémy tiež 3 štádiá morálneho vývinu ďalej rozdelil 3 štádiá morálneho vývinu podľa Piageta dôležitosť jazyka pri učení, „zóna najbližšieho vývinu“ (zapojenie dospelých do učenia sa pomocou pomocného „lešenia“) 3 druhy myslenia a dôležitosť kultúry v učení sa zakorenené a nezakorenené (abstraktné) myslenie (embedded and disembedded thinking) rozpracoval Piagetovu prácu v oblasti schém

¹ How Children Learn From Montessori to Vygotsky - educational theories and approaches made easy [Ako sa deti učia: od Montessori po Vygotského - teórie a prístupy k vzdelávaniu zrozumiteľne] - Linda Pound (2005) Step Forward Publishing.

Psychoanalytické teórie	Sigmund Freud (1856 – 1939) Erik Erikson (1902 – 1994)	3 štádiá vývoja osobnosti 8 štádií psychosociálneho vývinu
Teória pripútania sa (sociálny, emocionálny a behaviorálny vývin)	John Bowlby (1907 – 1990) Donald Winnicott (1896 – 1971)	deti potrebujú emocionálne pripútanie sa ku kľúčovým dospelým separačná úzkosť dôležitosť interakcie matky a dieťaťa pri vývine; ako môže jej nedostatok ovplyvniť vývin; bábätko nedokáže existovať v izolácii

ZDROJE V OBLASTI VÝVINU JAZYKA DIEŤAŤA

Viac informácií a zdrojov o vývine jazyka dieťaťa nájdete na nasledujúcich webových stránkach:

I CAN (charitatívna organizácia zaoberajúca sa komunikáciou detí) -

Talking Point (charitatívna organizácia zaoberajúca sa komunikáciou detí) -

<http://www.talkingpoint.org.uk/>

American Speech-Language-Hearing Association (Americká asociácia reč-jazyk-sluch) -

<http://www.asha.org/public/speech/development/Parent-Stim-Activities.htm>

Royal College of Speech and language therapists [Kráľovské kolégium rečových a jazykových terapeutov] - <http://www.rcslt.org/docs/free-pub/helpyourchildtotalk.pdf>

ZDROJE A INFORMÁCIE O VÝVINE DIEŤAŤA

Young Minds (charitatívna organizácia zaoberajúca sa mentálnym zdravím a blahom mladých ľudí) -

<http://www.youngminds.org.uk>

Five to Thrive (webová stránka so zdrojmi o pozitívnom rodičovstve a neurovede) -

<http://www.fivetothrive.org.uk/>

Literatúra dostupná na Slovensku:

- Bolwby, J.: Vazba a odloučení, Praha, Portál, 2012.
- Bolwby, J.: Vazba u.: Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem. Praha, Portál, 2010.
- Brisch, K.H. Poruchy vztahové vazby. Praha: Portál, 2011.
- Hašto, J.: Vzťahová väzba. Ku koreňom lásky a úzkosti. Trenčín, Vydavateľstvo F, 2005.
- Kopřiva, P. a kol. Respektovat a být respektován (3.vydanie). Nakl. Spirála, 2008.
- Šolcová Iva. Vývoj resilience v dětství a dospělosti. Praha: Grada, 2009.